

BIBLICUM ŚLĄSKIE

II EDYCJA

Wykład 17 – Ewangelia wg św. Łukasza

Czas i miejsce powstania księgi. Autor i adresaci

1. Czas powstania

Określenie czasu powstania Ewangelii Łukasza, analogicznie do większości dzieł starożytnych, dostarcza pewnych trudności. Największą popularnością wśród egzegetów cieszy się hipoteza wedle której Ewangelia została napisana pomiędzy 80 a 90 r. po Chr. Stanowiska badaczy można podzielić odpowiednio na dwie (dla których datą graniczną jest rok 70 po Chr., czyli moment zburzenia Jerozolimy przez wojska Tytusa) lub trzy grupy (przed lub w trakcie rzymskiego więzienia Pawła, lata 80-90, po 100 r po Chr.). Ze względu na podobieństwo obu podziałów, możemy zaproponować ich syntezę:

1) Powstanie *Ewangelii Łukasza* przed rokiem 70

Hipoteza powstania Ewangelii przed zburzeniem Jerozolimy opiera się na autorytecie starożytnych pisarzy, takich jak Hieronim i Euzebiusz z Cezarei, którzy uważali, że została ona napisana za życia św. Pawła. Za tą hipotezą przemawia również proroctwo Chrystusa z Łk 21, 32, wedle którego, skoro mówimy o tradycyjnym rozumieniu proroctwa, zniszczenie Świętego Miasta miało dopiero nastąpić. Gdyby Łukasz wiedział o wydarzeniach roku 70, najprawdopodobniej wspomniałby o wypełnieniu zapowiedzi Jezusa. Kolejnych argumentów dostarczają Dzieje Apostolskie, które kończą się epizodem opisującym uwięzienie Pawła w Rzymie – mówimy zatem o roku 63 lub 64 po Chr. Skoro więc Dzieje nie wspominają o męczeńskiej śmierci apostoła, to również wzmiankowana w ich prologu pierwsza księga (Dz 1, 1), czyli *Ewangelia Łukasza*, nie mogła powstać w późniejszych latach (po roku 64). Podobnie Dzieje nie wspominają o śmierci Piotra oraz wielkich prześladowaniach chrześcijan za panowania cesarza Nerona (64 r. po Chr.). Argumenty upadają jednak w kontekście współczesnych badań, które dowodzą, że zasadniczym celem autora nie było przedstawienie dokładnych biografii apostołów Piotra i Pawła, lecz ukazanie ekspansji Dobrej Nowiny od

Żydów palestyńskich do rzymskich pogan, czyli na cały znany ówczesnie świat. Do takich wniosków prowadzi struktura Dwudziela Łukasowego.

2) Powstanie *Ewangelii Łukasza* po roku 70

Druga z hipotez również znajduje poparcie w pismach jednego z Ojców Kościoła, m. in. Ireneusza z Lyonu. Twierdzi on, że Ewangelie Łukasza i Marka zostały spisane po śmierci apostołów Piotra i Pawła, nie mówi natomiast ile lat minęło od ich męczeństwa do powstania dzieł. Co ciekawe, również na poparcie tej hipotezy przytacza się argument oparty o proroctwo Chrystusa dotyczące Jerozolimy. Zapowiedź w wersji Markowej (Mk 13, 14) mówi jedynie o „ohydzie spustoszenia”, w wersji Łukaszej znajdujemy natomiast dokładny opis owej „ohydy”, którą ewangelista relacjonuje niczym świadek rzymskiej inwazji (Łk 21, 20. 24): „Skoro ujrzycie Jerozolimę otoczoną przez wojska, wtedy wiedźcie, że jej spustoszenie jest bliskie [...] jedni polegną od miecza, a drugich zapędzą w niewolę między wszystkie narody. A Jerozolima będzie deptana przez pogan, aż czasy pogan przeminą”. Dlatego też Łukasz omija słowa Marka, który przewiduje, że przybytek „będzie nazwany domem modlitwy dla wszystkich narodów” (Mk 11, 17; por. Łk 19, 46). Łukasz pomija również słowa Jezusa o ponownym odbudowaniu świątyni (Łk 22, 66), ponieważ gdy pisał swoją wersję Ewangelii po świątyni pozostały jedynie gruzy. Ewangelista wydaje się również nie być świadkiem prześladowań chrześcijan za panowania cesarza Domicjana (81-96 r.) oraz sporów pomiędzy wierzącymi w Chrystusa a Żydami z końca I w. Na tej podstawie badacze określili najbardziej prawdopodobny czas powstania Ewangelii na lata 80-90 po Chr.

3) Powstanie *Ewangelii Łukasza* po roku 100 po Chr.

Koronnym argumentem dla poparcia tej hipotezy mają być widoczne wpływy dzieł Józefa Flawiusza na całokształt Ewangelii. *Dawne dzieje Izraela*, z których miał korzystać Łukasz powstały ok. 93 r. po Chr., a zatem zarówno Ewangelia, jak i *Dzieje Apostolskie* musiałyby zostać spisane jeszcze później. Dowody popierające hipotezę (zależności pomiędzy: Łk 3, 1 a *Ant.* 13, 14, 3 i 20, 7, 1; losy Judasza Galilejczyka z *Ant.* 20, 5, 1-2 itd.) są jednak niewystarczające, ponadto nie dostrzega się żadnych znaczących wpływów literackich Józefa Flawiusza na ewangelistę Łukasza.

2. Miejsce powstania *Ewangelii Łukasza*

Ustalenie miejsca napisania Ewangelii również jest problematyczne, rozbieżności co do tego zaistniały już u wczesnych pisarzy chrześcijańskich. Hieronim i Grzegorz z Nazjanzu twierdzili, że Ewangelia powstała w Grecji, starożytne manuskrypty wspominają także o Macedonii i Aleksandrii. Wśród opinii współczesnych badaczy pojawiają się również takie miejsca, jak: Efez, Filippi, Korynt, Cezarea Nadmorska oraz Rzym. Dla wszystkich hipotez można wyodrębnić jedynie wspólny mianownik – Ewangelia Łukasza powstała z pewnością gdzieś poza terytorium Palestyny, w społeczności helleńskiej, w której poganie koegzystowali z mieszkańcami pochodzenia żydowskiego.

3. Autor Ewangelii

Łukaszowe autorstwo Ewangelii nie ulega wątpliwości. Jest ono poświadczone przez starożytne świadectwa najstarszych manuskryptów i pisma Ojców Kościoła. Podstawowe pytanie stawiane przez badaczy nie brzmi „czy autorem był Łukasz?”, ale „kim był ów ewangelista?”. Aby jednak zachować porządek odpowiedzmy na oba w powyższej kolejności.

W treści Ewangelii nie odnajdujemy personaliów autora. Najstarszym świadectwem dowodzącym autorstwa Łukaszowego jest Kodeks Muratoriego powstały około 155 r. po Chr., w którym czytamy: „Na trzecim miejscu księgę ewangelii podług św. Łukasza. Łukasz, ów lekarz, po wniebowstąpieniu Chrystusa, gdy go jako prawnika Paweł przyjął, pod własnym imieniem spisał według porządku, ale i on Pana w ciele nie widział, dlatego jak mógł, tak zaczął mówić od narodzenia Jana”. Podobnie poświadcza autorstwo Prolog Rzymski ze 160-180 r. po Chr. dodając kilka informacji biograficznych. Wspomina, że Łukasz był Syryjczykiem pochodzącym z Antiochii, uczniem Pawła, celibatariuszem oraz męczennikiem, który zginął w 83 r. ż. Z podobnego okresu pochodzi świadectwo Ireneusza z Lyonu, który zaświadcza, że „Łukasz, towarzysz Pawła, utrwalił w księdze Ewangelię przez niego głoszoną” (*Adv. haer.* 3, 1, 1), Tertuliana (*Marc.* 4, 2) oraz Klemensa Aleksandryjskiego (*Strom.* 1, 21). Podobnie uważa późniejszy już pisarz, zbierający wcześniejsze świadectwa, Euzebiusz z Cezarei w swej *Historii Kościoła* (3, 4). Tak silna tradycja nie pozwala na kwestionowanie Łukaszowego pochodzenia trzeciej Ewangelii. Łukasz nie był na tyle znaczącą osobą, aby autorstwo zostało mu przypisane z upływem lat – gdyby pochodzenie Ewangelii nie było znane z pewnością kolejne pokolenia chrześcijan obrałyby za autora osobę z większym autorytetem, może jednego z Dwunastu. Pomimo tak silnych argumentów „za”, istnieją głosy kwestionujące Łukaszowe autorstwo, które powołują

się na następujące argumenty: teologia pism Łukasza (Łukasz nie musiał znać wszystkich listów, ponieważ nie towarzyszył apostołowi w każdej z wypraw) oraz wizerunek Pawła (Dz 16, 10-16; 20, 5-15; 27, 1 – 28, 16) odbiegają od treści zapisanych w listach Apostoła Narodów, który miał być głównym inspiratorem Ewangelisty. Ponadto Łukasz posługując się zaimkiem „my”, podczas opisu wydarzeń z życia św. Pawła, jak twierdzą badacze, nie dowodzi w ten sposób, że był towarzyszem apostoła, ale oddaje jedynie dramatyzm tekstu, jak czynili to inni pisarze, głównie autorzy opisów podróży morskich (gr. *periplous*).

Uznając moc argumentów poświadczających wyjście Ewangelii spod ręki Łukasza, należy odpowiedzieć na drugie pytanie, mianowicie „kim był ewangelista?”. Bez wątpienia był towarzyszem wypraw Pawła, o czym sam Apostoł Narodów wielokrotnie wspomina w swoich listach (Flm 24; Kol 4, 14; 2 Tm 4, 11). Również kryteria literackie (podobieństwo terminologiczne – 59 terminów wspólnych ze św. Pawłem) i teologiczne (podobna koncepcja wiary – *pistis*, łaski – *charis* zbawienia – *sōteria*, nawrócenia – *metanoia*, chrystologia – Łukasz nazywa Jezusa Panem – *kyrios* itp.) poświadczają silny związek Łukasza z Pawłem.

W Prologu Rzymskim znajdujemy informację, że Łukasz pochodził z Antiochii nad Orontesem, czyli był Syryjczykiem. Również w *Dziejach Apostolskich* autor dowodzi, że zna dobrze to miasto oraz przypisuje mu wielkie znaczenie, łącznie z tym, że to właśnie tam po raz pierwszy nazwano wyznawców Chrystusa chrześcijanami (Dz 11, 26). Inni badacze uznają macedońskie pochodzenie Łukasza, który dowodzi dobrej znajomości topografii Grecji w odróżnieniu od słabej znajomości geografii Judei i Galilei. Prolog Ewangelii i styl ewangelisty świadczą o jego starannym helleńskim wykształceniu. Łukasz aspiruje do roli historyka, w greckim tego słowa znaczeniu. Wykazuje się wiedzą w zakresie sądownictwa, prawa, leczenia, etyki, a nawet żeglugi. Bogata terminologia semicka obecna w Ewangelii, znajomość Septuaginty oraz nabożeństwa synagogałnego (zob. Łk 4, 16-30; 18, 9-14) doprowadziły do powstania hipotezy o żydowskim pochodzeniu Łukasza. Słuszniejszym jednak wydaje się przypuszczenie, że Łukasz był prozelitą (tzw. *phoboumenos* – dosł. „bojący się”), nim spotkał chrześcijaństwo.

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną informację pozostawioną przez Hieronima, a także przez samego Pawła z Tarsu (Kol 4, 14), wedle której Łukasz był z wykształcenia lekarzem. Egzegeci znajdują liczne dowody na poparcie tej tezy w samym tekście Ewangelii. Tam bowiem, gdzie pozostali synoptycy używają w kontekście chorób terminów potocznych, tam Łukasz zastępuje je określeniami z języka medycznego. O teściowej Piotra mówi, że leżała „trawiona wysoką gorączką” (Łk 4, 38), podczas gdy Marek posługuje się sformułowaniem „leżała w gorączce” (Mk 1, 30). Lekarze starożytni odróżniali gorączkę

małą od dużej, dlatego wyrażenie Łukasza jest bardziej precyzyjne. Używa terminów *paralelymenos* – sparaliżowany (Łk 5, 18) zamiast *paralytikos* – paralityk (Mk 2, 3. 10), *belonē* (*hapax legomenon* w całej Biblii) – igła chirurgiczna (Łk 18, 25), zamiast *rhafis* – igła krwiecka (Mk 10, 25) oraz *hydropikos* – puchlina wodna (Łk 14, 2), *katadeō* – opatrzyć, *trauma* – rana, *epicheō* – zalać (Łk 10, 34), itd. Nie wszystkich egzegetów przekonują jednak te argumenty, ponieważ Łukasz wielokrotnie posługuje się specjalistycznym słownictwem z innych dziedzin, choć nie był sędzią czy żeglarzem. Ponadto, choć podobne wyrażenia medyczne nie są powszechne w Nowym Testamencie, to pojawiają się one w Septuagincie oraz u pisarzy greckich – Józefa Flawiusza czy Lukiana z Samosat, którzy nie parali się medycyną. Należy jednak podkreślić, że lekarskie wykształcenie Łukasza jest silnie poświadczone przez tradycję piśmienną. Nie sformułowano dotąd na tyle silnych kontrargumentów, które mogłyby ów fakt jednoznacznie podważyć. Teza przecząca związkom Łukasza z medycyną jest nader mglista.

4. Adresaci Ewangelii Łukasza

1) Teofil

Imię właściwego adresata swojej Ewangelii umieszcza Łukasz w jej prologu (1, 3). Jest nim najdostojniejszy Teofil. Możemy trojako postrzegać tę postać: albo jest on autentycznym, cieszącym się autorytetem, członkiem jednej ze wspólnot, albo niedawnym konwertytą, którego należy jeszcze pouczyć bądź pod jego symbolicznym imieniem kryje się kolektyw, większa wspólnota osób.

Imię Teofil cieszyło się dużą popularnością wśród mieszkańców zhellenizowanego cesarstwa. Teofil mógł być zatem jednym z członków którejś ze wspólnot, w której cieszył się wielkim poważaniem, na co wskazuje poprzedzający imię tytuł *kratistos* – „najdostojniejszy” (dosłownie „najmocniejszy”, od *kratos* – „silny”). Nadany Teofilowi przydomek może również świadczyć o jego wysokiej pozycji społecznej, związanej ze sprawowaną funkcją w lokalnej administracji, a zatem i z posiadaną władzą. Mógł również przyczynić się do wydania i rozpowszechnienia Ewangelii Łukaszowej. Tym samym tytułem określa Łukasz Feliksa i Festusa, zarządców Judei (Dz 23, 26; 24, 3; 26, 25). W Teofilu można widzieć również konwertytę lub osobę oczekującą na konwersję, która potrzebuje wnikliwej wykładni, na co wskazywać mogą słowa Łukasza: „abyś nabrał pewności co do tych spraw, o których zostałeś pouczony” (1, 4). Nieznane jest również pochodzenie owego człowieka. Ze

sposobu, w jaki Łukasz opisuje rzeczywistość w Palestynie, wywnioskować można, że Teofil nie był Ateńczykiem, ani Żydem. Mógł zatem pochodzić z Rzymu lub Azji Mniejszej.

Imię tajemniczego adresata rozumiane również bywa przez badaczy symbolicznie. Znaczy ono dosłownie „przyjaciel Boga” (od słów *theos* – „Bóg” i *filos* – „przyjaciel”). W takim rozumieniu za imieniem Teofil kryje się każdy, kto poznaje Ewangelię.

2) Poganochrześcijananie

W szerszym rozumieniu adresatami Ewangelii byli chrześcijanie pochodzenia pogańskiego - wedle świadectwa Hieronima najpewniej Grecy. Podobną informację przytacza Orygenes, pisząc, że Ewangelia „polecona była przez Pawła, a napisana dla nawróconych z pogaństwa”. Tłumaczyłoby to fakt pomijania przed Łukasza nader rażących dla pogan treści, które pojawiają się w paralelnych fragmentach u dwóch pozostałych synoptyków. Łukasz przemilcza np. nakaz Jezusa, aby apostołowie nie wkraczali na drogi pogan ani nie odwiedzali miast samarytańskich (por. Łk 9, 1; 10, 3-5 i Mt 10, 5), opuszcza perykopę o Syrofenicjance (zob. Mk 7, 24-30; Mt 15, 21-28), pomija sceny wyszydzania Jezusa przez żołnierzy rzymskich (Mt 27, 27-31; Mk 15, 16-20) oraz łagodzi wymowę niektórych epitetów, wymierzonych w pogan (por. Łk 6, 32nn i Mt 5, 44. 47). Tam, gdzie może, dowartościowuje pogan. Wspomina o żołnierzach garnących się do Jana Chrzciciela (3, 14), akcentuje dobroć i wiarę setnika (7, 2-10), czy też chwali wdzięczność trędowatego cudzoziemca (17, 11-19). Objasnia ponadto odbiorcom nieznającym Palestyny niektóre kwestie topograficzne i obyczajowe. Tłumaczy, że Kafarnaum jest miastem galilejskim (4, 31) oraz, że podczas Świąta Przaśników Żydzi składają ofiarę paschalną (22, 7). Posługuje się ponadto słownictwem bardziej zrozumiałym dla pogańskiego odbiorcy: *nomodidaskaloi* (nauczyciele Prawa) zamiast *grammateis* (uczeni w Piśmie), *legō hymin* („mówię wam”) zamiast *amēn* itd.

3) Poganochrześcijananie i judeochrześcijananie

Judeochrześcijańskiego charakteru Ewangelii można doszukiwać się w licznych semityzmach, którymi posługuje się autor. Podkreśla on wielokrotnie doniosłe znaczenie świątyni jerozolimskiej, ukazuje miłość i przywiązanie Jezusa do społeczności żydowskiej. Z zestawienia powyższych argumentów z przytoczonymi wcześniej wnioskować możemy, że Ewangelia adresowana była do chrześcijan pochodzenia zarówno pogańskiego, jak i

żydowskiego. Uniwersalizm Ewangelii może wynikać również z inspiracji zaczerpniętych z nauk św. Pawła Apostoła (zob. Rz 1, 16; 2, 9; Kol 3, 11).

Bibliografia

Green J. B., *The Gospel of Luke*, NICNT, Grand Rapids 1997.

Mickiewicz F., *Ewangelia według świętego Łukasza. Rozdziały 1-11*, NKB III/1, Częstochowa 2011.

Parson M. C., *Luke. Storyteller, Interpreter, Evangelist*, Peabody 2007.

Romaniuk K., *Uczniowie i współpracownicy świętego Pawła*, Kraków 2008.

Wstęp do Nowego Testamentu, red. R. Rubinkiewicz, Poznań 1996.